

4. Дерусифікація та декомунізація назв: як змінюються українські міста ti-ukraine.org. <https://ti-ukraine.org › research › derusyfikatsiya-ta-de...>
5. Закон України № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Відомості Верховної Ради, 2015, № 25, ст. 190.
6. Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років». Відомості Верховної Ради, 2015, № 25, ст.191.
7. Закон України № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років». Відомості Верховної Ради, 2015, № 26, ст.218.
8. Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Відомості Верховної Ради, 2015, № 26, ст. 219.
9. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 274 с.
10. Шаблій О. Суспільна географія: книга четверта. У пошуках істини [Вибрані праці] Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2019. С.63-68.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТА ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ

Михайло МЕЛЬНИЙЧУК, Валентина СТЕЛЬМАХ, Ірина ЄРКО

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Луцьк, Україна

Abstract. *The scientific study substantiates and analyzes the transformation of agricultural and forest landscapes of the Lutsk district within its current borders during economic use. A set of measures aimed at reducing the impact and preserving landscapes is proposed.*

Keywords: *transformation, landscape, erosion, deflation.*

Постановка науково-практичної проблеми, актуальність, новизна дослідження. Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Форми впливу людського суспільства на природне середовище різноманітні, але їх можна об'єднати в декілька груп: землеробство, випас худоби, лісове господарство, будівництво, розробка корисних копалин та рекреаційне використання. Деякі з них, як-от будівництво і добування корисних копалин, займають порівняно малі території, але спричиняють значні зміни, часто повністю трансформуючи ландшафт. Інші, зокрема сільське та лісове господарство, змінюють довкілля менш радикально, проте охоплюють значно більші площі. [2].

У роботі вперше детально проаналізовано трансформацію сільськогосподарських та лісових ландшафтів Луцького району в сучасних межах. Досліджено питання ефективнішого використання ландшафтів у народному господарстві та розроблено комплекс заходів для зменшення антропогенного впливу й збереження ландшафтів.

Питання антропогенізації природних зон України частково розглядалися в галузевих науках, зокрема геолого-геоморфологічного (П. А. Тутковський; В. Г. Бондарчук) та геоботанічного (Е. М. Лавренко; І. Х. Удра) напрямків. Серед комплексних досліджень недостатньо оцінена монографія «Нариси про природу і сільське господарство Українського Полісся» - перша спроба вивчення сільськогосподарських ландшафтів окремої природної зони України. Пізніше роль антропогенного чинника у перебудові ландшафтних комплексів розглядалася в працях Ф.М. Мількова, О.М. Маринича, П.Г. Шищенка, І.О. Запольського, Б.М. Лісецького, С.І. Кукурудзи, Г.І. Денисика, О.В. Тімця, В.М. Петліна та ін [6].

Основи теорії глобального антропогенного ландшафтознавства розроблені Ф. М. Мільковим. Його головним завданням є вивчення процесів антропогенізації ландшафтної сфери Землі в цілому та її окремих варіантів. Регіональне антропогенне ландшафтознавство перебуває на стадії становлення й активних наукових пошуків. Воно формується завдяки розвитку регіональних досліджень антропогенних ландшафтів. Суть таких досліджень – у вирішенні трьох основних завдань і пов'язаних з ним проблем:

- визначення районів співвідношення антропогенних та натуральних ландшафтних комплексів шляхом детального вивчення історико-географічних особливостей їх формування.
- аналіз сучасної структури антропогенних ландшафтів регіонів із пов'язаних з їх розвитком антропогенних процесів.
- районування антропогенних ландшафтів, що включає в себе обґрунтування та виділення різних за змістом і рангом їх територіальних структур [6].

Луцький район – аграрний, з сільським господарством як головною галуззю (рис.2). Це підтверджується як статистично (70,2% площі району – землі сільськогосподарського призначення), так і тим, що сільгоспугіддя наявні в усіх видах землекористування, крім земель державного запасу [5].

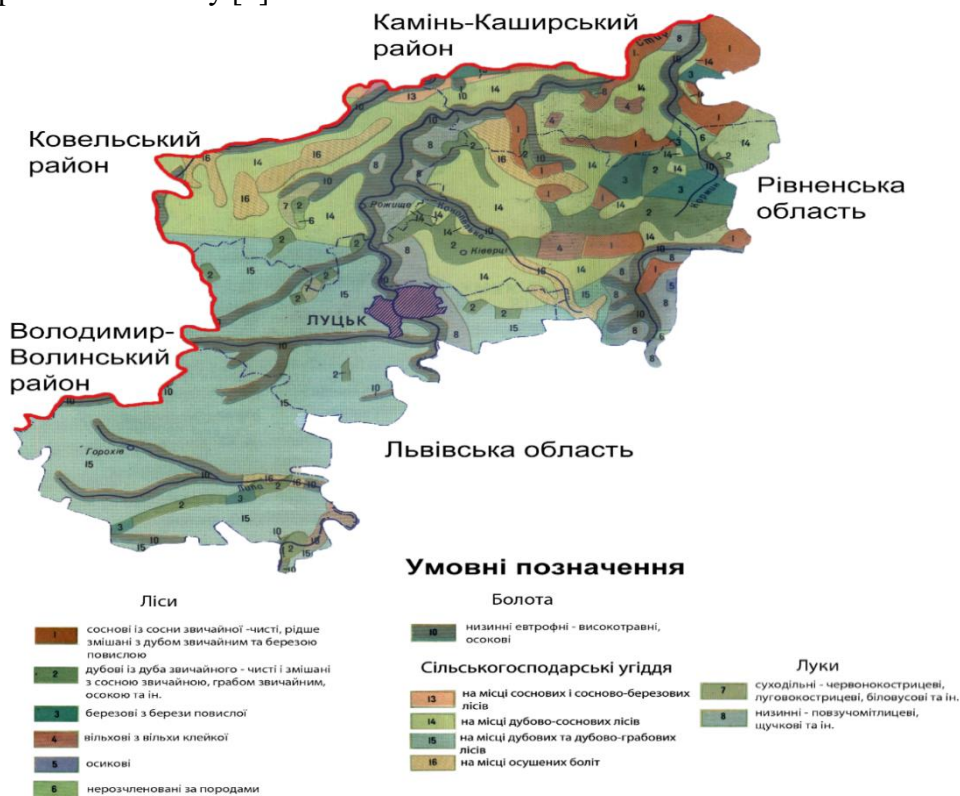

Рис.2. Карта рослинності Луцького району (складена за [1])

Діяльність людини на таких значних площах суттєво змінює природні ландшафти. Найбільший вплив спричиняють розорювання ґрунтів та меліорація, які призводять до ерозійних процесів. У Луцькому районі висока розораність – орні землі становлять 76,9% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Тому не дивно, що численні негативні явища пов'язані саме з цим процесом.

Процес обробки ґрунту призводить до посилення мінералізації органічних і гумових залишків, розпилення і втрати поживних речовин. В результаті, втрати гумусу через нераціональне використання земель складають 0,25 – 0,5 т/га в рік, що знижує врожайність у 2-3 рази. В процесі обробки і порушення ґрунтових часточок с/г знаряддями ґрунти перетворюються в суцільну безструктурну масу, що погіршує їх водно-фізичні і повітряно-фізичні властивості. На виснажених землях інтенсивно розвиваються процеси ерозії та дефляції, поширюються бур'яни, знижується врожайність.

Проте збіднення ґрунтів при розорюванні можна контролювати. Раціональна система землеробства з внесенням органічних і мінеральних добрив, періодичним травосіянням та якісною агротехнікою здатна не лише зберегти родючість, але й покращити властивості ґрунтів. Такі культурні ґрунти дають вищі врожаї, ніж цілинні.

У 2020 році на території господарств Луцького району було проведено інвентаризацію порушених земель. В результаті було виявлено й обстежено 546,2 га таких земель. З них 15,3 га вже рекультивовано, а для 43,5 га розроблено проекти рекультивації: 2,4 га під рілля, 6,1 га під сінокіс, 2,3 га під пасовища та 32,7 га під ліс. Важливим заходом покращення якості ґрунтів є вапнування кислих ґрунтів, а також застосування гербіцидів та добрив. Планується провапнувати 37782 га ґрунтів, із них у першу чергу — 5574 га [5].

Іще одним важливим елементом системи землеробства для покращення якості ґрунтів та підвищення врожайності сільгоспкультур є захисне лісорозведення. Враховуючи, що

частина Луцького району знаходиться в зоні Полісся з достатньо високим відсотком захищеності території існуючими лісонасадженнями, схемою передбачається створення лише окремих видів захисних лісонасаджень: лісосмуги навколо господарських дворів, лісосмуги навколо водойм, захисні смуги лісів вздовж автомобільних доріг та суцільне лісонасадження на пісках. Площі земель, відведених під захисні лісові насадження в розрізі угідь, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Площі земель під захисні лісонасадження*

	Найменування угідь і площа в га						
	Всього	В тому числі					
		Рілля	Сіножаті	Пасовища	Пісок	Порушені землі	Госп двори
Лісосмуги навколо госпдворів	30	-	-	-	-	-	30
Лісосмуги навколо водойм	28	-	14	12	4	-	-
Лісосмуги навколо автомобільних доріг	48	-	-	-	-	48	-
Лісонасадження на пісках	264	-	-	-	248	16	-
Всього	370	-	14	12	252	64	30

*укладено авторами за даними Луцького управління сільського господарства за 2022 р.

Знеліснення, суцільне розорювання, безструктурність і розпиленість ґрунтів, зруйнованих важкими машинами, сприяють розвитку ерозії. Луцький район належить до ерозійнонебезпечних територій, адже в колишніх Луцькому та Горохівському районах таких земель було багато. Небезпека ерозії зросла також за рахунок поліських районів, де свого часу проводилась осушувальна меліорація.

В боротьбі за створення достатку продовольчих товарів для населення і сировини для промисловості, велике значення має правильне використання земельного фонду, зокрема зрошених і осушених земель. Оскільки на території району знаходяться болота (колишні Ківерцівський, Маневийський та Рожищенський райони — 1826 га) та перезволожені землі, їх осушення й освоєння стало першочерговим завданням. Осушення боліт дозволило розширити площі під кормові угіддя, вирощування картоплі, овочів, зернових і технічних культур. З боліт було взято багато торфу для використання як добрива, особливо у складі компостів. Осушування здійснювалось завдяки функціонуванню меліоративних систем [7]. Звичайно, позитивна роль осушення незаперечна, але в гонитві за його перевагами було забуто про важливий аспект – взаємозв'язок компонентів навколишнього середовища, його цілісність.

На даний час осушувальні меліорації за широтою впливу на природні комплекси виходять з місцевого на регіональний рівень. У процесі осушення змінюються водно-фізичні властивості ґрунтів: зі зниженням ґрунтових вод і відводом гравітаційної води зменшується повна вологоємність торфовищ і мінеральних ґрунтів, знижується об'ємна вологість верхніх шарів ґрунту, збільшується коефіцієнт фільтрації. Як наслідок, створюються сприятливі умови для розвитку дефляційних процесів. Дослідженнями на меліоративних землях Волинського Полісся встановлено значний вплив дефляції на ці території – постійна дія вітру руйнує генетичний профіль ґрунту, формуючи деформовані профілі, які відрізняються від вихідного стану.

У мінеральних ґрунтах через сорбуючу дію вітру збільшується вміст піщаної фракції, втрачається переважно пилювата фракція. Кількість кремнезему в одному горизонті зростає зі збільшенням ступеня еродованості. В орному горизонті сильно еродованих ґрунтів зменшується CaO, MgO, K₂O. З усіх агрохімічних показників найстійкіший взаємозв'язок спостерігається між ступенем еродованості ґрунтів і вмістом гумусу: зі збільшенням ступеня еродованості кількість гумусу зменшується, досягаючи мінімуму у сильно еродованих ґрунтах. Органогенні ґрунти під впливом сільськогосподарського використання поступово втрачають гумінові кислоти, що призводить до руйнування структурних агрегатів. Під дією

дефляції зменшується потужність торфу, зростає ступінь розкладання і збільшується зольність. У торфово-болотних ґрунтах швидко зростає вміст кремнезему, збільшується кількість CaO , MgO , FeO , Al_2O_3 ; зменшується вміст загального азоту і P_2O_5 [5; 7].

Таким чином, під дією дефляції відбуваються глибокі зміни як мінеральних, так і органічних ґрунтів, що погіршує їх агровиробничі властивості. Використовувати такі ґрунти в сільському господарстві слід з обов'язковим застосуванням ґрунтозахисних заходів, які призупиняють дефляцію і відновлюють родючість еродованих земель [7].

Значних змін на теренах Луцького району зазнали й лісові ландшафти. Район багатий на ліси, його лісистість становить 33,6% [8], що визначає значення лісового господарства в економіці району. Загальна площа лісів станом на 01.01.2022 року становить 30352 га. Ліси району представлені окремими урочищами і зосереджені переважно в північній частині району (рис.3).

Рис.3. Карта лісів Луцького району (складена за [1])

Як відомо, вплив лісу на оточуюче середовище величезний. Ліс пом'якшує коливання температури повітря, створює більш сприятливий температурний режим в ґрунтах, покращує їх фізичні й хімічні властивості, збільшує відносну вологість повітря, зменшує швидкість вітру та збагачує повітря киснем. Водночас ліс є важливою сировиною для народного господарства, і втручання людини у природний розвиток лісових ландшафтів суттєво їх змінює. На формування антропогенних лісових ландшафтів значно впливають способи лісокористування і форми ведення лісового господарства, особливо способи рубок.

При суцільних рубках протягом одного року видаляється весь деревостан на лісосіках певної ширини або на великій площі без обмеження ширини. Умовно-суцільні рубки відрізняються тим, що на корені залишається маломір і дрібнолистяні породи. При поступових рубках деревостан вирубується в кілька прийомів за 20-40 років, поєднуючись із лісовідновленням. Вибіркові рубки передбачають вирубування лише частини дерев. До доглядових заходів належать також санітарні рубки, спрямовані на оздоровлення насаджень шляхом видалення хворих і пошкоджених дерев [9].

Лісорозробки викликають сильні порушення в біологічному кругообігу і в ґрунтах. При вирубці лісу і розорюванні різко збільшується освітленість (80-90 разів), підвищуються суми активних температур, різко зростають добові амплітуди температур повітря і ґрунту, знижується відносна вологість повітря і т.д. При рубках з ґрунту видаляється величезна кількість азоту, фосфору, калію та інших поживних речовин. Відновити порушений баланс живлення в ґрунті лише за рахунок біологічної акумуляції без активних господарських заходів неможливо.

Важливими факторами, що впливають на рівень ґрунтової родючості в лісі, є лісова підстилка, дернина й органічна речовина ґрунтових горизонтів, їх потужність, співвідношення та

властивості. Лісова підстилка, особливо дрібнолистяних лісів, є джерелом поживних речовин, насамперед азоту, і сприяє покращенню водно-фізичних властивостей ґрунту. При суцільному розкорчовуванні відбувається видалення не тільки шару лісової підстилки, але й дернини. До знищення лісової підстилки призводить також лісові пожежі та урагани.

Безсистемна вирубка лісу призводить і до різкого скорочення тваринного світу, створюються сприятливі умови для розмноження комах-шкідників, тобто, для захворювання лісу.

Суцільні рубки призводять до виникнення одновікових одновидових деревостанів – лісових монокультур. В таких насадженнях часто відсутній чагарник, ґрунт осушується, на пересіченому рельєфі розвивається ерозія. Ще більш несприятлива ситуація виникає при умовно-суцільних рубках, які фактично є порушенням правил експлуатації лісових ресурсів: на лісосіці залишається значна частина дрібних дерев, а іноді крупних із технічними вадами (сучковаті, загнілі, викривлені). Дерев, що залишилися, через рік-два після рубки сильно змінюються через різку зміну умов приростання. Наприклад, ялина, не витримуючи сильного освітлення, всихає і на сирих ґрунтах вивалюється з коренем. Утворюються завали із сухих дерев, що слугують житлом для шкідників. Вирубка переходить в антисанітарний стан.

Отже, сучасні процеси в лісових ландшафтах, що відбуваються під впливом антропогенного чинника, найбільш повно характеризуються зміною деревних порід (хвойних – дрібнолистяними), що знижує екологічну цінність лісу. Основною причиною зміни порід є зміна лісорослинних умов, які стають несприятливими для хвойних.

Основними заходами збереження сільськогосподарських ландшафтів є захисна система обробітку ґрунту, в основі якої – безполицевий обробіток з метою залишення стерні на поверхні. У цій системі раз у 4-5 років поле обробляється глибокорозпушувачем без застосування полицевих плугів, після чого на поверхні залишається до 80% стерні. Наступні 3-4 роки замість оранки поле обробляють культиватором на глибину 10-12 см, залишаючи до 70% стерні на поверхні [2]. Передпосівний обробіток проводиться тим же культиватором на глибину 8-10 см або голчатою бороною. Сівба по полю, покритому стернею, проводиться спеціальними зернопресовими сівалками в напрямку з півночі на південь, тобто, впоперек напрямку напучуючи вітрів.

Важливим у збереженні сільськогосподарських ландшафтів є заходи боротьби з ерозією та дефляцією. На еродованих та ерозійнонебезпечних ґрунтах корисними є коткування і повторні посіви. Повторні посіви, крім захисту ґрунту від вітру в весняний або осінній період, є додатковим резервом збільшення кормів. Коткування рекомендується проводити до посіву на всій площі орних земель [5].

Широкомасштабні меліоративні роботи порушили також стійку рівновагу водойм, що призвело до активізації ерозії. Проте меліорація залишається важливим аспектом ведення сільського господарства за умови її науково обґрунтованого і територіально доцільного проведення. У Луцькому районі значну увагу приділяють реконструкції осушувальних систем. У зв'язку із змінами лісових ландшафтів, основними завданнями ведення лісового господарства на території лісгоспів Луцького району разом з вирощуванням і використанням насаджень для задоволення потреб народного господарства і населення в деревині і інших продуктах лісу, є підвищення санітарно-гігієнічних і естетичних функцій лісу, є поселення водоохоронної і ґрунтозахисної ролі, покращення кліматичних умов [8; 9].

Розміри рубок головного користування і лісовідновлювальних рубок повинні регламентуватись розрахунковою лісосікою за принципами збереження лісів 1 групи і врівноваження приросту, рубки і відновлення в лісах 2 групи. Для підвищення господарської цінності лісів, зменшення відпаду і всихання дерев, підвищення продуктивності насаджень необхідно збільшити площу під рубками догляду і санітарними рубками.

Поряд з лісовикористанням на території району проводиться і лісовідновлення. Поряд з лісовикористанням на території району проводиться й лісовідновлення. Існує два методи створення лісу – природне відновлення і штучне лісорозведення [8; 9]. Природне відновлення, хоч і є порівняно дешевшим методом, не може дати високих результатів, адже відновлення в умовах району не завжди відбувається бажаними для господарства породами і

не завжди виходять високопродуктивні насадження. Тому на території держлісфонду відновлення лісів слід здійснювати штучним шляхом [8; 9].

Обсяги лісокультурних заходів залежать від розміру головного користування, наявності в лісовому фонді непокритих лісом площ, масштабів меліоративних робіт та інших факторів. Основними найбільш доцільними породами є сосна звичайна і дуб звичайний.

На перспективу повинно набутися більшого розвитку побічне користування лісом: заготівля насіння сосни, жолудів, березового соку, грибів, ягід і лікарських рослин. Зростатиме також виробництво продукції тваринництва (сіна).

Крім цього, передбачаються такі заходи щодо покращення ведення лісового господарства: проведення ґрунтово-лісопатологічного обстеження держлісфонду району з картографуванням ґрунтів і типів лісу; захист лісу від ентомо- і фітошкідників; реконструкція малоцінних насаджень, введення технічно-цінних порід; покращення сіножатей (розчистка чагарників, меліоративні роботи), підсів трав; охорона лісу від пожеж і самовільних рубок [8; 9].

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Проведені дослідження дозволяють зробити висновки, що господарська діяльність на теренах Луцького району має значний вплив на сільськогосподарські та лісові ландшафти, і лише дотримання правильних умов господарювання дасть можливість зберегти ці ландшафти.

Для повного вивчення трансформаційних процесів у ландшафтах району потрібно продовжити дослідження змін ландшафтів при пасовищному використанні території та впливу господарської діяльності на стан річок і водоймищ, прокладанні доріг, сільській та міській забудові. Таке комплексне вивчення дасть можливість визначити інтегрований показник антропогенного навантаження на ландшафти району та розробити систему заходів з їх раціонального використання та збереження.

Список використаних джерел:

1. Атлас Волинської області. Москва, 1991. 42 с.
2. Бойко Т. О., Бойко П. М., Плугатар Ю. В. Екологічне лісознавство. Херсон : Олді+, 2019. 268 с.
3. Гуцуляк В. М. Ландшафтознавство: Теорія практика : навч. посіб. Чернівці : Книги-XXI, 2008. 168 с.
4. Гродзинський М. Д. Ландшафтна екологія : навч. підруч. Київ : Знання, 2014. 550 с.
5. Ґрунти Волинської області : монографія / за ред. М. Й. Шевчука, М. І. Зінчука, П. Й. Зінчука. 2-ге вид., перероб. і допов. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 144 с.
6. Денисик Г. І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства : навч. посіб. Вінниця : Гіпаніс, 2001. 172 с.
7. Дроздик Е. О. Динаміка агрохімічних властивостей меліорованих ґрунтів Волинського Полісся під дією вітрової ерозії. Україна та глобальні процеси: геогр. вимір: зб. наук. пр.: у 3 т. Київ; Луцьк: Вежа, 2000. Т. 2. 309 с.
8. Ковальчук І. П., Юровчик В. Г. Конструктивна географія лісів і лісового господарства Волинської області: монографія. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010. 204 с.
9. Стельмах В. Ю., Мельничук М. М. Лісові ландшафти Рівненської області: конструктивно-географічний аналіз та геоекологічні засади оптимізації : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2021. 200 с.
10. Петлін В. М. Конструктивне ландшафтознавство. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 357 с.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАСЕЛЕННЯ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Станіслав МИРОНЮК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Чернівці, Україна

Abstract. *The features of the definition of the concept of "intellectual potential" as a socio-geographic category are considered. Scientific works are analyzed with the aim of a comprehensive understanding of this concept as an important identifier of the economic and social development of individual territorial communities or districts, regions in the conditions of decentralization and war. The place of intellectual potential in maintaining economic and social security as components of national security in modern conditions is determined.*

Key words: *intellectual potential, education, war, decentralization, territorial community.*